

TADEUSZ J. CHMIELEWSKI

Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska
Krzywickiego 9, 02-078 Warszawa

EKOLOGICZNE, SPOŁECZNE I GOSPODARCZE PROBLEMY FUNKCJONOWANIA KAMPINOSKIEGO PARKU NARODOWEGO

(Raport z prac nad planem ochrony Kampinoskiego PN)

WSTĘP

Ustawa o ochronie przyrody z 1991 roku wprowadziła obowiązek wykonywania nowego typu dokumentów dla parków narodowych, krajobrazowych i ich otulin oraz dla rezerwatów przyrody — tak zwanych planów ochrony. Kampinoski Park Narodowy został wskazany jako obiekt, dla którego tego typu plan ma zostać sporządzony jako pierwszy, eksperymentalny a jednocześnie wzorcowy. Niniejsza publikacja prezentuje wyniki półtorarocznych prac nad tym planem oraz przedstawia wnioski zespołu autorskiego dotyczące etapu końcowego, rozstrzygającego o ustaleniach planistycznych na najbliższe 20 lat.

PODSTAWY PRAWNE I ZAKRES MERYTORYCZNY OPRACOWANIA PLANU OCHRONY KAMPINOSKIEGO PARKU NARODOWEGO (KmPN)

Plany ochrony parków narodowych i ich otulin są sporządzane na podstawie artykułu 14 ustawy Nr 9 i artykułu 25 ustawy z dnia 16 października 1991 roku o ochronie przyrody (Dziennik Ustaw 1991).

Zakres merytoryczny i metodę opracowania oraz tryb uzgadniania i zatwierdzania tych planów określa w sposób ramowy instrukcja, opracowana w latach 1992–1993 na zlecenie Krajowego Zarządu Parków Narodowych w Narodowej Fundacji Ochrony Środowiska przez zespół ekspertów wywodzących się w większości spośród członków Państwowej Rady Ochrony Przyrody (Plany ochrony parków narodowych 1993). W toku trwania prac nad instrukcją, Główny Konserwator Przyrody wskazał Kampinoski Park Narodowy jako obiekt, dla którego powinien zostać opracowany pierwszy w Polsce plan ochrony. KmPN jest więc swoistym „poligonem”, na którym w praktyce są sprawdzane, doskonalone i weryfikowane rozwiązania zaproponowane w projekcie instrukcji. Opracowany w tym trybie plan ochrony KmPN powinien stać się swoistym wzorcem dla analogicznych prac w kolejnych parkach.

Istotą planu ochrony parku narodowego i jego otuliny jest ustalenie planu działań ochronnych, rekultywacyjnych, restytucyjnych i renaturalizacyjnych dla poszczególnych typów ekosystemów i krajobrazu ekologicznego (fizjocenozy) jako całości, a także ustalenie dopuszczalnego zakresu użytkowania tych ekosystemów przez człowieka. Plan ten sporządza się na okres 20 lat. Zarysowuje się w nim także perspektywiczny, docelowy obraz przyrody parku w następnych kilku dziesięcioleciach.

Plan ochrony parku narodowego i jego otuliny różni się więc w sposób istotny od regionalnych i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego przedmiotem swoich ustaleń. Ustalenia planu ochrony dotyczą przede wszystkim przyrody. Ustalenia planów zagospodarowania przestrzennego dotyczą głównie sfery antropogenicznej.

Oczywiście pomiędzy tymi sferami, a tym samym planami musi istnieć ścisła łączność i współzależność. Plany zagospodarowania przestrzennego starają się możliwie szeroko uwzględniać przyrodnicze uwarunkowania rozwoju gospodarczego, a plany ochrony — muszą brać pod uwagę potrzeby i oczekiwania społeczne oraz istniejące i planowane zagospodarowanie obszaru. Ma to swoje odzwierciedlenie zarówno w strukturze merytorycznej planu ochrony, jak i w organizacji zespołu autorskiego tego planu.

Prace nad planem ochrony parku narodowego i jego otuliny są realizowane w 3 fazach:

- przygotowawczej,
- dokumentacyjnej,
- koncepcyjno-planistycznej (rys. 1).

W fazie przygotowawczej następuje organizacja zespołu autorskiego, zebranie i ocena materiałów źródłowych, ustalenie obszaru opracowania planu, przygotowanie i uzgodnienie programu, harmonogramu i kosztorysu prac.

W fazie dokumentacyjnej jest opracowywana ocena retrospektywna skali zmian ekologicznych i gospodarczych w ostatnich latach oraz — w oparciu o szczegółowe prace terenowe i kameralne — następuje diagnoza aktualnego stanu przyrody i gospodarki wraz z oceną dotychczasowych działań ochronnych realizowanych w fazie koncepcyjno-planistycznej, a mianowicie:

- a) ustalenie ogólnej taktyki działań w rejonie parku (w szczególności taktyki rozwiązywania problemów i konfliktów);
- b) opracowanie operatu ochrony i kształtowanie fizjocenoz oraz ewentualnie projektu korekt granic parku i otuliny;
- c) prognozowanie etapowego i docelowego obrazu parku, dotyczących ochrony poszczególnych typów ekosystemów oraz zagospodarowania terenu;
- d) opracowanie zestawu operatów szczegółowych;
- e) opracowanie syntezy planu (rys. 1).

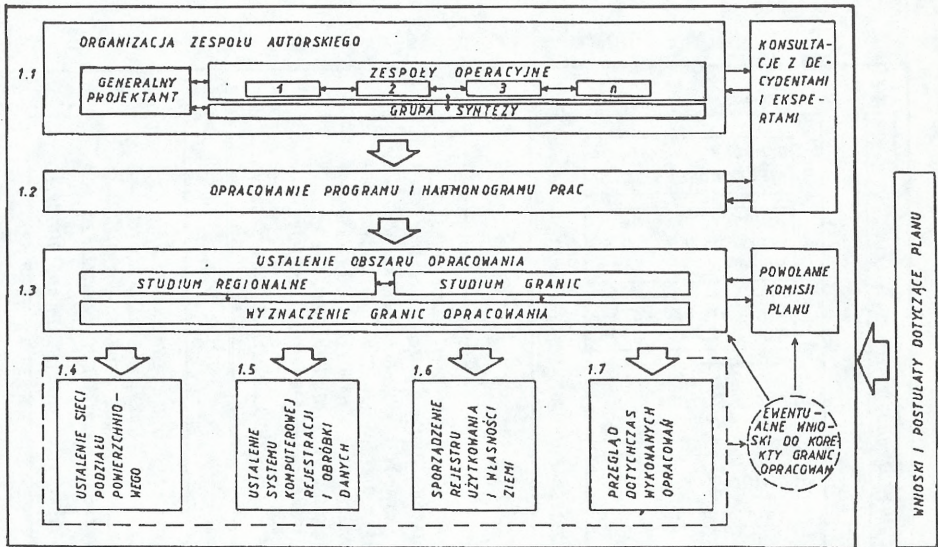
Do zakresu i struktury merytorycznej opracowania nawiązuje organizacja zespołu autorskiego. Zespół ten, składający się łącznie z około 100 specjalistów kilkunastu dziedzin, jest podzielony na 4 główne grupy problemowe:

- 1) problemów przyrodniczych pod kierunkiem prof. dra hab. Romana Andrzejewskiego,
- 2) problemów społecznych pod kierunkiem mgr Ireny Sikorskiej,

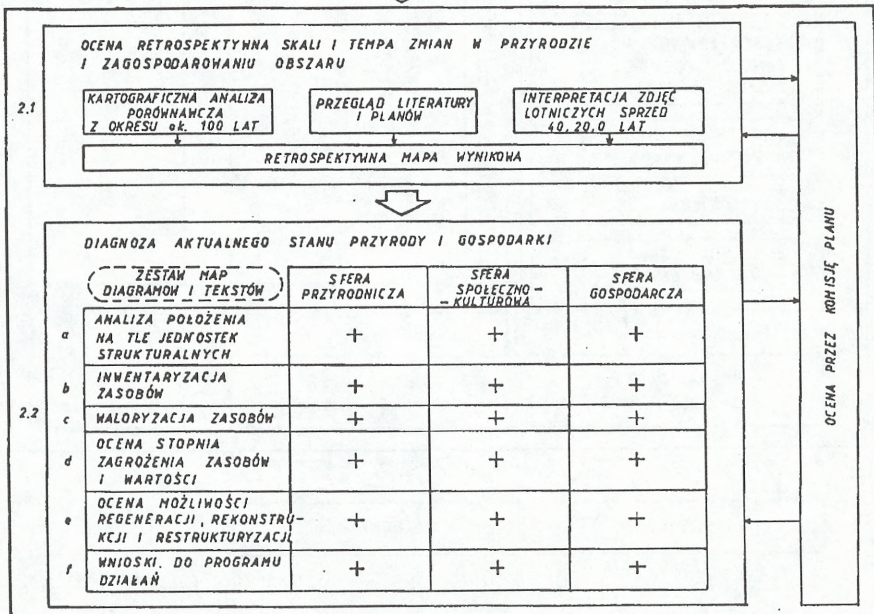
SCHEMAT METODYCZNY
OPRACOWANIA PLANU OCHRONY
PARKU NARODOWEGO

RYS. 1

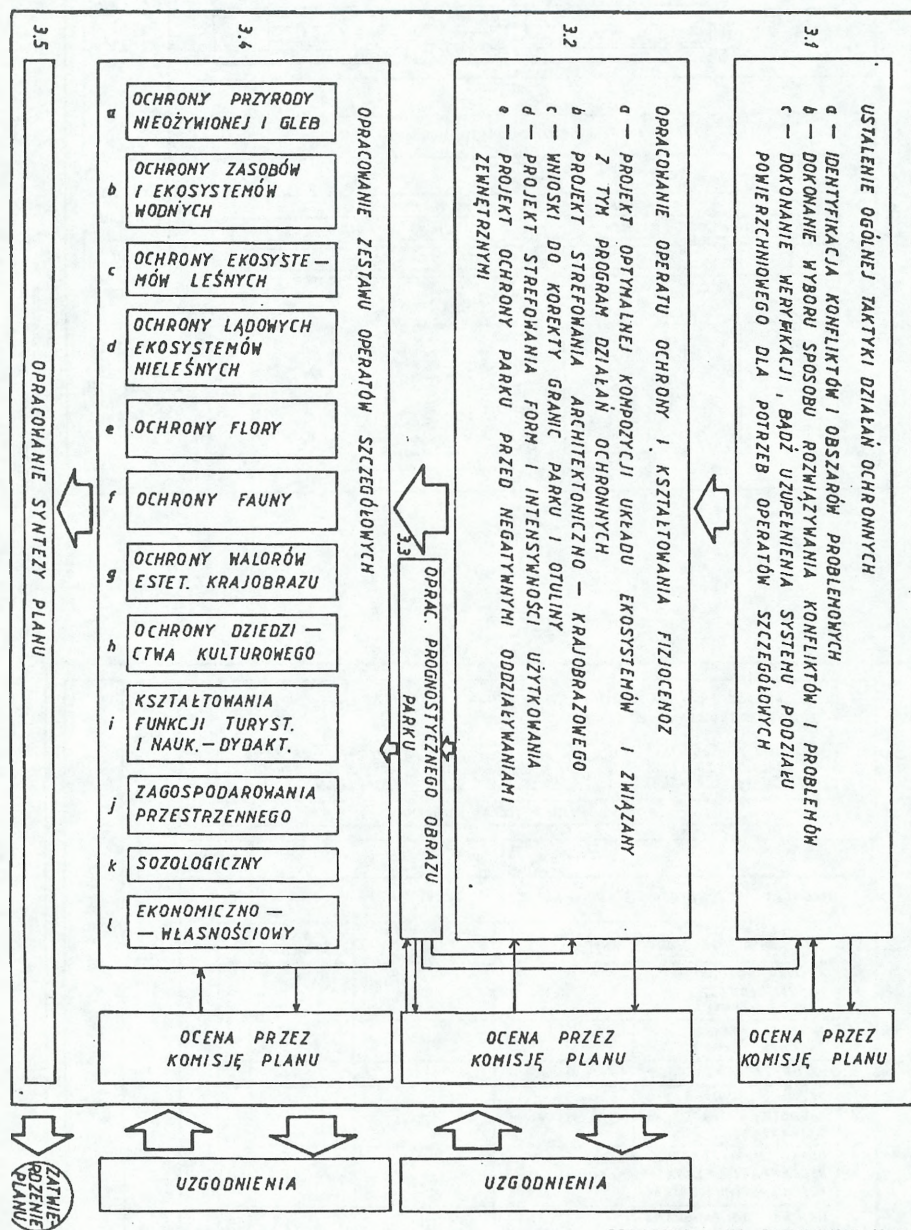
1. FAZA PRZYGOTOWAWCZA

2. FAZA DOKUMENTACYJNA

3. FAZA KONCEPCYJNO - PLANISTYCZNA

3) problemów zagospodarowania przestrzennego pod kierunkiem mgr inż. Krystyny Konopkowej i mgra Bolesława Króla,

4) syntezy pod kierunkiem dra Tadeusza J. Chmielewskiego.

Całość prac jest realizowana przez Narodową Fundację Ochrony Środowiska w Warszawie.

GENERALNY ZARYS WYNIKÓW DOTYCHCZASOWYCH PRAC: PODSTAWOWE WNIOSKI PŁYNĄCE Z RETROSPEKCJI I DIAGNOZY

SFERA PRZYRODNICZA

Kampinoski Park Narodowy pełni funkcję głównego „węzła ekologicznego” Mazowsza (CHMIELEWSKI 1988). Ku centralnemu rejonowi Mazowsza zbiegają się promieniście doliny dużych rzek: górnej i środkowej Wisły, Bugu, Narwi, Wkry i Bzury. Dzięki nim Mazowsze ma ekologiczne związki z pasem Wyżyn Środkowopolskich, z bagnami Polesia, puszciami, bagnami i jeziorami Zielonych Płuc Polski (rys. 2).

Biogeograficznie Puszcza Kampinowska jest silniej związana z prawym (północnym), niż z lewym (południowym) brzegiem Wisły. Jest to wyraźna niezgodność z podziałem fizjograficznym, świadcząca o ścieraniu się na tym terenie różnych cech i wpływów. Puszcza leży bowiem na południowym skraju zasięgu północnego typu borów świeżych. Krawędź Równiny Błońskiej jest linią, poniżej której występuje już bardzo mało gatunków borealnych (MATUSZKIEWICZ 1993). Głównym „kanałem” migracji gatunków borealnych (np. świerka) do Puszczy jest dolina Narwi. Głównym „kanałem” migracji gatunków kontynentalnych do Puszczy jest natomiast dolina Wisły środkowej wraz z uchodzącymi do niej dolinami Sanu i Wieprza. Ten sam makro-układ ekologiczny jest bardzo ważny dla napływu na Mazowsze gatunków południowych. Natomiast w napływie gatunków zachodnich dużą rolę odgrywa dolina Bzury oraz dolina Wisły poniżej Puszczy Kampinoskiej (SOLON 1993).

W rejonie Puszczy przecinają się dwa bardzo ważne europejskie szlaki migracji ptaków wodno-błotnych: szlak północ-południe i szlak wschód-zachód.

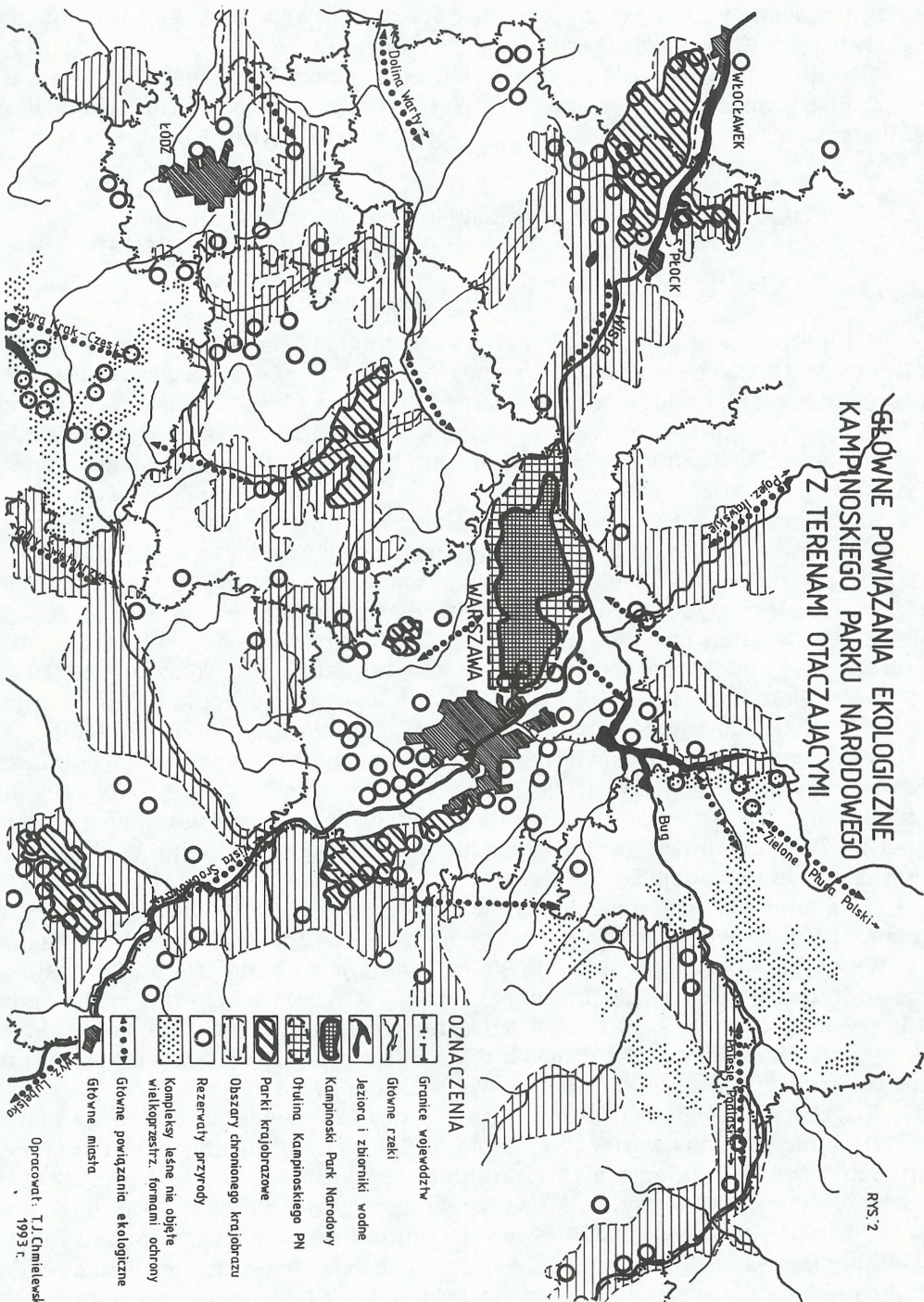
Wszystkie te czynniki składają się na wyjątkowo ważną rolę Kampinoskiego Parku Narodowego w strukturze ekologicznej kraju a nawet Europy, a wykonane analizy wskazują na konieczność szczególnej dbałości o ochronę naturalnych „korytarzy ekologicznych” łączących rejon Puszczy z innymi cennymi przyrodniczo regionami kraju (KRÓL i SKOLIMOWSKA-KRÓL 1992).

Struktura ekologiczna samego KmPN i jego otuliny jest interesująca i silnie wewnętrznie zróżnicowana. Wyróżniamy tu siedem biegnących równolegle do siebie pasów o odmiennym charakterze przyrodniczym: 1) Wisłę; 2) taras piaszczysty; 3) północny wał wydmowo-leśny; 4) centralny wał bagienny; 5) południowy pas wydmowo-leśny; 6) południowy pas bagienny; 7) krawędź Równiny Błońskiej. Te wyraźnie wyodrębniające się strukturalne i funkcjonalne makro-jednostki przyrodnicze są określone jako fizjocenozy Kampinoskiego Parku Narodowego (ANDRZEJEWSKI 1983, CHMIELEWSKI 1992) (rys. 3).

W funkcjonowaniu tego układu swoistą rolę odgrywa Warszawa, będąca głównym ośrodkiem antropopresji na Mazowszu, położona w newralgicznym

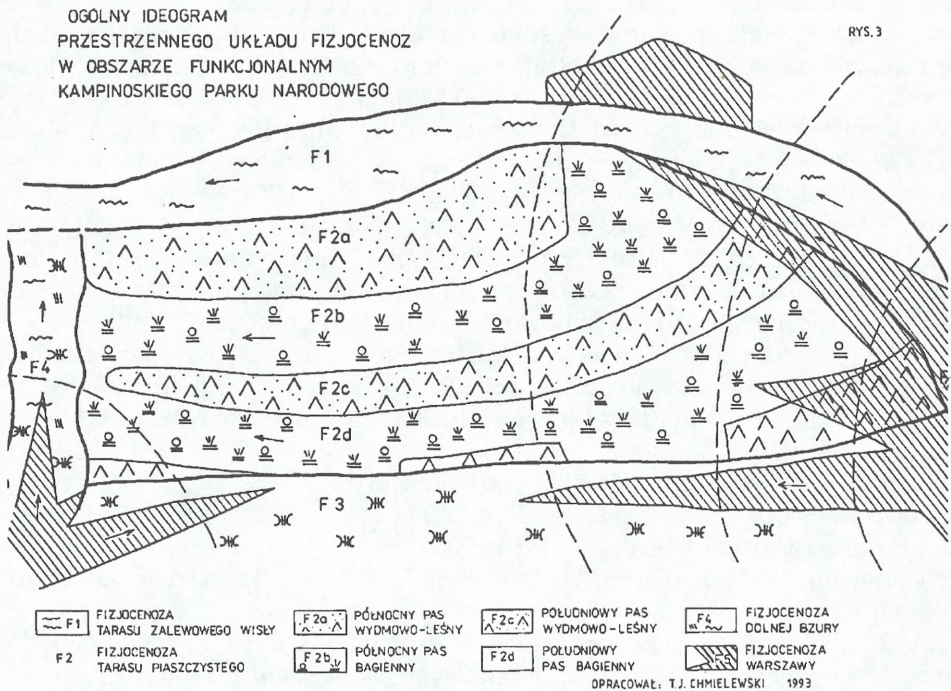
GŁÓWNE POWIĄZANIA EKOLOGICZNE KAMPINOSKIEGO PARKU NARODOWEGO Z TERENAMI OTACZAJĄCYMI

rys. 2

punkcie korytarza ekologicznego doliny Wisły, w pobliżu jej zejścia się z doliną Narwi, na skraju Puszczy Kampinoskiej.

Warszawa jest z jednej strony ośrodkiem rozprzestrzeniania się zabudowy i leja depresyjnego wód podziemnych, zgrupowaniem emitorów zanieczyszczeń powietrza, źródłem ruchu komunikacyjnego i turystycznego, a z drugiej — ośrodkiem rozprzestrzeniania się gatunków roślin i zwierząt, obcych naturalnej florze i faunie Mazowsza i wypierającej szereg rodzimych, cennych, ale mniej ekspansywnych gatunków (KOTOWSKA 1993). Puszcza Kampinowska jest ujęta w „kleszcze” dwóch szczególnie silnie rozwijających się pasm urbanizacji: północno-zachodniego — między Wisłą i Puszczą, wzdłuż szosy gdańskiej i południowego — między Puszczą a Równiną Błońską, wzdłuż szosy Warszawa-Lesno-Sochaczew (rys. 3).

Dokonana analiza porównawcza, a w szczególności interpretacja zdjęć lotniczych wykonanych w latach pięćdziesiątych i dziewięćdziesiątych (OLENDEREK i współaut. 1993) wykazała, że zmiany jakie zaszły w charakterze ekologicznym i zagospodarowaniu rejonu KmPN w ciągu ostatnich 40 lat są olbrzymie.

Dotyczą one w szczególności:

- znacznego zmniejszenia zasobności wodnej Wisły,
- zaniku licznych małych zbiorników wodnych,
- osuszenia bagien i łąk lub wręcz zaniku wielu tych ekosystemów,
- wyprostowania koryt cieków,
- zalesienia szeregu gruntów porolnych,
- zakrzaczenia dawnych torfowisk i turzycowisk,

- bardzo znacznego rozwoju terenów zabudowanych we wschodniej części obszaru opracowania,
- rozwoju sieci dróg utwardzonych.

W pracach z lat trzydziestych i pięćdziesiątych cała dolina Łasicy jest określana jako bagna (KOBENDZA R. 1930, KOBENDZA J. i KOBENDZA R. 1957). Teraz są to ubogie florystycznie łąki i zarośla wierzbowo-olszynowe. Tylko niewielkie fragmenty zachodniej części doliny Łasicy pozostały otwartymi, podmokłymi turzycowiskami.

Badania hydrograficzne wykazują, że na około 80% powierzchni KmPN, wody gruntowe występują o około 1 m za głęboko w stosunku do potrzeb notowanej tu roślinności naturalnej.

Tylko w ostatnich dziesięciu latach stany wysokich, długo trwających wód obniżyły się o około 60 cm. Drastycznie zmalały maksima zasięgu wysokich wód. A właśnie długie stagnowanie wysokich stanów wód było jedną z najbardziej charakterystycznych cech hydrograficznych Kampinoskiego Parku Narodowego w okresie jego tworzenia (KAZIMIERSKI 1993, SIKORSKA-MAYKOWSKA 1993).

Do wyeliminowania rozlewisk w znacznym stopniu przyczyniło się obwałowanie Wisły w latach pięćdziesiątych. Do lat pięćdziesiątych połączone wody roztopowe Wisły, Narwi i Bugu wlewały się daleko w głąb Tarasu Kampinoskiego, zasilając zarówno turzycowiska, łąki, olsy, jak cieki i wody podziemne tego obszaru. Ślady tej działalności możemy wyraźnie odnieść nawet w geomorfologii terenu, zwłaszcza w gminie Leoncin (niecki zastoiskowe, drobne wzniesienia utworzone z naniesionego przez powódzie materiału erozyjnego itp.).

Do lat sześćdziesiątych wody czwartorzędowe KmPN były zasilane także naporowo z warstw trzeciorzędowych. Bardzo silne zdepresjonowanie wód warstw trzeciorzędowych przez ujęcia wody dla Warszawy odwróciło ten kierunek zasilania.

Obecnie wody podziemne Puszczy są zasilane przede wszystkim infiltracyjnie przez oba zalesione pasy wydumowe. Natomiast oba te pasy bagienne oraz Wisła — pełnią rolę drenującą (KAZIMIERSKI 1993).

Nieznaczne oddziaływanie zasilające ma też strefa krawędziowa Równiny Błońskiej.

Badania chemizmu wód wykazały, że najsłabiej zmineralizowane (najczystsze) są wody w strefie wałów wydumowych, a więc na terenach zalesionych, wyłączonych z osadnictwa i gospodarki rolnej. Wody te można określić jako naturalne. Średnio zanieczyszczone wody występują w strefie łąkowej.

Najwyższą mineralizację stwierdzono w obrębie zabudowy gospodarczej, ferm hodowlanych i poligonów wojskowych, w szczególności w rejonie: Warszawy, Łomianek, Chodakowa, Żelazowej Woli, a także w rejonie Rybitwy-Cybulice-Sowia Wola-Łosia Wola.

Badania czystości wód powierzchniowych wykazały, że generalnie na teren KmPN wpływają wody silniej zanieczyszczone, niż wody które z niej wypływają. Lasy i torfowiska Puszczy oddziałują więc oczyszczająco na stan cieków powierzchniowych. Istotną rolę ma tu także rozcieńczanie wód napływających wodami infiltracyjnymi z wałów wydumowych (PILICHOWSKA-KAZIMIERSKA 1993).

Analizy glebowo-siedliskowe wykazują generalną eutrofizację siedlisk, którą można wiązać zarówno z zanieczyszczeniem powietrza i wód, jak i z chemizacją rolnictwa i leśnictwa.

Badania wykazały znaczne ich przesuszenie i degradację na terenach wadliwie zmeliorowanych, a także zakwaszenie gleb na terenach o większej intensywności rolnictwa. Gleby torfowe zawierają dużo murszu, a gleby mineralne podlegają procesom erozji wietrznej (wywiewanie próchnicy). Gleby w rejonie Warszawy zawierają kilkakrotnie wyższe stężenie metali ciężkich niż gleby w zachodnim sektorze KmPN. W glebach pasów bagiennych są notowane stosunkowo wysokie stężenia H_2S (WICIK 1993).

Wykazano także, że pojemność sorpcyjna ściółek leśnych KmPN jest od 5 do 20 razy wyższa niż gleb pyłowo-bielicowych (CHŁOŃNICKI 1993). Jest to kolejny czynnik wskazujący na szczególnie ważną rolę ekologiczną zalesionych pasów wydmowych dla stabilizacji stosunków ekologicznych całego regionu.

Badania szaty roślinnej wykazały, że przyroda KmPN znajduje się obecnie w stadium przejściowym od dobrze zdefiniowanego, względnie stabilnego przez dziesięciolecia układu naturalnego lub półnaturalnego do układu nowego, bardzo trudno przewidywalnego.

Wskutek przesuszenia siedlisk olsy szybko przechodzą w bory mieszane wilgotne, łęgi lub grądy. Tylko bardzo nieliczne olsy wykazują względną stabilność ekologiczną.

Wskutek eutrofizacji siedlisk bory powszechnie przechodzą w bory mieszane. Względnie stabilne są tylko bory na terenach płaskich, z zawieszonymi wodami gruntowymi i z trawą z rodzaju *Molinia* (*Molinia*) w runie.

W północno-środkowym sektorze KmPN zachowały się ładnie wykształcone świetliste dąbrowy. W niektórych innych rejonach Parku powstają zbiorowiska o podobnym charakterze, co może sugerować ekspansywność tej formy (SOLON 1993).

Najstabilniejszym zbiorowiskiem leśnym są grądy i one na terenie KmPN poszerzają wyraźnie swój zasięg.

Badania botaniczne wykazują z jednej strony zanikanie wielu stanowisk rzadkich gatunków roślin, zwłaszcza związanych z siedliskami silnie podmokłymi, z drugiej zaś — pojawienie się szeregu stanowisk nowych gatunków dla Puszczy, na przykład zachyłki oszczepowatej, piaskowca trawiastego oraz nowe stanowiska gatunków rzadkich — na przykład lepnicy drobnokwiatowej (GŁOWACKI 1993). Generalnie jest obserwowana inwazja wielu gatunków antropofitów — na przykład: konopi ruderalnych, iwy, czeremchy amerykańskiej i innych. Na przesuszonych turzycowiskach i torfowiskach jest obserwowana masowa sukcesja drzew i krzewów.

Dokonana ocena gospodarki leśnej wskazuje, że od chwili utworzenia Kampinoskiego Parku Narodowego przeciętny wiek drzewostanów podniósł się o około 20–30 lat. Przybyło zwłaszcza drzewostanów w wieku powyżej 60 lat i powyżej 80 lat. W 1993 roku przeciętny wiek drzewostanów wynosił:

— w nadleśnictwie Kromnów — 65 lat, Kampinos — 56 lat, Laski — 55 lat.

Do najważniejszych gatunków lasotwórczych KmPN należą:

— sosna — 18340 ha co stanowi 72% drzewostanu,

— olcha — 3381 ha co stanowi 13% drzewostanu,

— dąb — 2001 ha co stanowi 8% drzewostanu,

— brzoza — 1482 ha co stanowi 6% drzewostanu.

Dominującym typem siedliskowym jest bór świeży, zajmujący 37,5% powierzchni leśnej, a następnie: bór mieszany — 19,4%, las mieszany świeży — 9,7%, las wilgotny — 9,1%, ols jesionowy — 8,4%.

Od czasu utworzenia KmPN jego powierzchnia leśna systematycznie wzrastała. Tylko w latach 1981–1990 zalesiono 2216,4 ha gruntów porolnych oraz wykonano odnowienia na powierzchni 170,2 ha i dolesienia luk na obszarze 244,1 ha. (Referat na posiedzenie II Komisji Techniczno-Naukowej urządzania lasu Kampinoskiego Parku Narodowego 1993). Daje to obraz wielkiej skali korzystnych efektów gospodarki leśnej prowadzonej dotychczas w KmPN. Jednocześnie jednak około 30% drzewostanów posiada jeszcze zbyt ubogi skład gatunkowy, niską stabilność ekologiczną i dużą podatność na ujemnie oddziałujące czynniki biotyczne (np. wiatry).

Drzewostany te — z punktu widzenia gospodarki leśnej — wymagałyby pilnej przebudowy.

Zbyt mała jest wewnętrzna różnorodność drzewostanów — występują za duże jednostajne powierzchnie drzewostanów jednowiekowych i jednogatunkowych (ZIELONY 1993).

Badania faunistyczne wykazują gwałtowne załamanie się liczebności populacji płazów, wynikające z zaniku wielu ich naturalnych biotopów. Zmniejsza się także liczebność populacji i liczba gatunków ptaków związanych z siedliskami wilgotnymi. Na przykład liczebność awifauny na torfowiskach KmPN była od 3 do 5 razy niższa od maksymalnej notowanej dla tego typu siedlisk w Polsce (KOWALSKI 1993).

Kolejnym przykładem może być liczebność populacji bociana czarnego w KmPN. W latach 1988–1992 na ogólną liczbę 19 notowanych w KmPN gniazd tego ptaka bociany opuściły 2 stanowiska we wschodniej i aż 4 w środkowej części Puszczy (OLECH 1993). Fauna innych siedlisk nie wykazuje tak ostrych przejawów zaniku (porównaj: ANDRZEJEWSKI, PIEŁOWSKI, WASILEWSKI 1957). Wiele grup fauny jest reprezentowanych bardzo licznie. Wiele grup jest zdecydowanie zbyt słabo poznanych. Są podejmowane próby restytucji wybranych, szczególnie rzadkich gatunków (np. rysia).

Ocena efektów funkcjonowania rezerwatów ścisłych na obszarze KmPN jest bardzo zróżnicowana: od znakomitych efektów ekologicznych osiągniętych w rezerwacie Kaliszki po ewidentne straty wartości przyrodniczych w rezerwacie Łuże (GORZELSKI 1993).

Na podstawie dokonanych badań i analiz diagnostycznych można sformułować następujące generalne wnioski:

1) Ostatnie 40 lat było okresem intensywnych przemian przyrody KmPN i jego otuliny.

2) Podstawowymi przyczynami tych przemian były: nasilona urbanizacja w obszarze funkcjonalnym Warszawy, silne osuszenie terenu.

3) Wschodnia część Parku wykazuje znacznie większą skalę przekształcenia i zagrożenia, niż część zachodnia.

4) Skala przekształceń stosunków wodnych, glebowych oraz fitosocjologicznych jest tak duża, że nie można już raczej mówić o strategii planu, w której

będą dominowały działania zmierzające do przywrócenia pierwotnego stanu przyrody regionu. Należy wypracować strategię wykorzystującą wszystkie trendy sprzyjające wzrostowi różnorodności biologicznej i stabilności ekologicznej obszaru objętego planem.

5) W ochronie stosunków ekologicznych regionu szczególne znaczenie mają zalesione pasy wydymowe oraz silnie uwilgotnione zbiorowiska olsów i turzycowisk.

6) Należy dążyć do przynajmniej częściowej odbudowy retencji wodnej obu pasów bagiennych, w tym do odtworzenia niektórych małych zbiorników wodnych, dążąc do jak największej różnorodności ich charakteru ekologicznego. Odbudowa tej retencji powinna następować stopniowo, ponieważ skokowe zmiany stosunków wodnych mogą odbić się niekorzystnie na aktualnej szacie roślinnej i faunie.

7) Z punktu widzenia gospodarki leśnej, istnieje potrzeba przebudowy około 30% drzewostanów Parku. Należy przedyskutować możliwą do przyjęcia w planie ochrony skalę, formę, miejsca i tempo tej przebudowy.

8) Należy bieżąco hamować sukcesję drzew i krzewów na tych torfowiskach i turzycowiskach, na których istnieje możliwość sukcesywnej odbudowy retencji wodnej.

9) Należy rozpatrzyć celowość zlikwidowania niektórych silnie zagrożonych rezerwatów ścisłych i utworzenia kilku nowych, mając na względzie skuteczniejszą ochronę różnorodności biologicznej regionu.

10) Celowe jest zwiększenie lesistości otuliny oraz rozwój systemu zadrzewień na jej obszarze, zwłaszcza w strefie krawędziowej Równiny Błońskiej, ze względu na potrzebę zmniejszenia spływu zanieczyszczeń (z powietrzem i wodą) z Równiny ku Puszczy.

11) Niezbędna jest szczególna ochrona ekologicznych powiązań KmPN z otaczającymi go innymi terenami o wysokich wartościach przyrodniczych, a przede wszystkim z Wisłą, doliną Narwi i Wkry oraz parkami krajobrazowymi: Gostynińsko-Włocławskim, Bolimowskim, Chojnowskim, Mazowieckim i Nadbużańskim.

12) Niezbędne jest opracowanie programu badań naukowych uzupełniających najdotkliwsze luki w wiedzy o przyrodzie KmPN i jego otuliny, obejmującego w szczególności:

- opracowanie modelu cyrkulacji mas powietrza nad Wisłą, KmPN, Równiną Błońską i Warszawą;
- dokładniejsze rozpoznanie skali i tempa zmian zasobów wód powierzchniowych;
- ekologiczną charakterystykę i ocenę roli drobnoskalowych ekosystemów wodnych oraz program odtworzenia niektórych utraconych obiektów tego typu;
- założenie systemu stałych powierzchni obserwacyjnych do badań procesów sukcesji roślinnej w Parku i otulinie oraz opracowanie programu sterowania tymi procesami;
- inwentaryzację stanowisk roślin chronionych i rzadkich;
- badania wybranych grup fauny, zwłaszcza tych, dla których istnieją dane porównawcze z lat ubiegłych;
- badania nad rolą populacji wybranych gatunków dużych ssaków w funkcjonowaniu fizjocenozy KmPN (bóbr, łos, jelen).

SFERA SPOŁECZNA

Plan ochrony parku narodowego i jego otuliny nie będzie miał szans realizacji, jeśli nie zostanie zaakceptowany przez miejscowe społeczeństwo.

Przeprowadzone badania świadomości ekologicznej oraz potrzeb i oczekiwań mieszkańców KmPN i jego otuliny (WOŹNIAK i współaut. 1993) wykazały, że większość respondentów formułuje następujące preferencje rozwojowe:

- wzrost powierzchni terenów budowlanych,
- wzrost liczby miejsc pracy,
- rozwój systemu kanalizacji,
- uporządkowanie gospodarki odpadami,
- gazyfikacja miejscowości,
- wzrost częstotliwości kursowania transportu ogólnodostępnego,
- zmiana modelu pracy Dyrekcji KmPN.

Tylko 30% ankietowanych wyraziło gotowość do zmiany miejsca zamieszkania.

Najmniej chętni do zmiany są mieszkańcy gmin: Babice Stare (62%) i Łomianek (61%). Najchętniejsi do zmiany są mieszkańcy gmin: Tułowice i Leoncin (po 52%) oraz Kampinos (54%).

Deklarowana w ankietach świadomość ekologiczna jest na ogół dość wysoka, jednak nie wynika z niej na ogół żadna praktyczna działalność mieszkańców na rzecz ochrony przyrody.

Prawie połowa, bo 49% respondentów uważa, że całą przyrodę Parku można użytkować, pod warunkiem zachowania pewnego umiaru (WOŹNIAK i współaut. 1993).

Kluczowym problemem wymagającym rozwiązania jest wykup przez Dyрекcję Parku nieruchomości położonych na terenach nie przewidzianych do rozwoju gospodarczego.

KmPN w momencie utworzenia obejmował swymi granicami 40,7 tys. ha, w tym 18,5 tys. ha gruntów prywatnych i należących do jednostek nie związanych z administracją Parku.

W 1975 roku opracowano plan wykupów, w którym zaplanowano wykupić 13419 ha. W latach 1975–1988 Park wykupił 9119 ha, to jest około 70% całego planowanego arealu.

Wykonana w 1993 roku w ramach prac nad planem ochrony Parku inwentaryzacja i ocena nieruchomości pozostałych do wykupu wykazała, że należy wykupić 4495 ha oraz następujące nieruchomości:

— budynki mieszkalne w liczbie	830 (43,6%),
— budynki gospodarcze w liczbie	249 (13,1%),
— garaże w liczbie	31 (1,6%),
— obory w liczbie	301 (15,8%),
— stodoły w liczbie	356 (18,7%),
— inne obiekty w liczbie	136 (7,2%)
— Razem	1903 nieruchomości (100%)

Prawie 50% budynków pochodzi z lat 1951–1970. Do roku 1981 na terenie Parku obiekty nowo powstałe stanowią niecałe 15%. Najwięcej budynków

do wykupu znajduje się w gminach: Leoncin (32,4%), Babice Stare (21,6%) i Czosnów (17,0%).

Wstępny szacunek kosztu wykupów całości majątku wynosi około 900 miliardów złotych (SIKORSKA 1993).

Przeprowadzone analizy skłaniają do sformułowania następujących wniosków:

1) Strategia ochrony ekosystemów parku narodowego i jego otuliny nie może pozostawać w ostrej kolizji z potrzebami i oczekiwaniami mieszkańców, ponieważ plan taki nie miałby szans realizacji.

2) W rejonach najbardziej konfliktowych rozwiązaniem może być tylko wykup terenu lub rezygnacja z programu jego ochrony.

3) Przy opracowywaniu strategii wykupów, wiodącymi kryteriami powinny być: walory ekologiczne terenu, zagrożenia stwarzane na tych terenach dla przyrody parku, warunki życia ludności, analiza skutków przestrzennych wykupu oraz kalkulacja ekonomiczna.

Zaleca się, by w danym roku wykupy koncentrować w kilku określonych rejonach, tak by możliwie szybko rozwiązać dany konflikt lokalny i uzyskać wymierny efekt ekologiczny.

4) Ze względu na ogromną skalę finansową całego przedsięwzięcia, jego realizacja powinna być rozłożona na trzy lub cztery etapy trwające po 2–3 lata. Zakłada się, że proces ten będzie trwał łącznie około 10 lat (CHMIELEWSKI i SIKORSKA 1994).

5) Konieczne jest opracowanie i sukcesywne realizowanie programu edukacji ekologicznej społeczeństwa.

SFERA GOSPODARCZA

W obszarze objętym opracowaniem planu ochrony występują strefy o bardzo zróżnicowanej skali rozwoju gospodarczego: od zachodnich obrzeży Warszawy, przez niezwykle dynamicznie rozwijający się ośrodek miejski Łomianki, po typowo rolniczo-leśne gminy: Leoncin, Tułowice i Kampinos, z rozległymi strefami parkowymi, niemal zupełnie nie zagospodarowanymi. Park otacza układ dróg tworzących swoistą obwodnicę komunikacyjną, z kilkoma ośrodkami „wejściowymi” do Parku (Izabelin, Dziekanów Leśny, Leoncin, Kromnów, Kampinos, Leszno, Zaborów, Lipków). Wschodnia część Parku jest poddana nadmiernej presji ruchu turystycznego, podczas gdy zachodnia — jest — poza kilkoma ośrodkami „wejściowymi” — odwiedzana bardzo nielicznie.

Park wraz z obwodnicą jest osadzony pomiędzy dwoma widlasto rozchodzącymi się drogami krajowymi: Warszawa–Gdańsk i Warszawa–Poznań. Trasy te są połączone ze sobą poprzez Sochaczew, Wyszogród i Zakroczym tworząc drugą — zewnętrzną, w większości znacznie bardziej ruchliwą (tranzytową) obwodnicę Parku.

Retrospekcyjna analiza planów zagospodarowania przestrzennego KmPN wskazuje, że w odniesieniu do samego Parku założenia planistyczne sprawdzają się w znacznym stopniu. Natomiast w otulinie, gdzie rygory ochronne były znacznie niższe, a nadzór nad ich przestrzeganiem — wyraźnie słabszy, wystąpiły istotne rozbieżności ustaleń planów z rzeczywistością. Nie zrealizowano ośrodków rekreacyjnych nad Wisłą, mających odciążyć Park od nadmiaru ruchu

turystycznego. Nie udało się właściwie zagospodarować 3 ośrodków „wejściowych” do Parku (Lipków, Babice Stare, Wólka Węglowa), ponieważ w miejsce planowanych ogólnodostępnych urządzeń turystycznych, została zrealizowana liczna indywidualna zabudowa mieszkaniowa.

Analiza miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gmin wykazuje inwazję zabudowy, przemysłu i obiektów uciążliwych na wschodnim obrzeżu Parku oraz pojedyncze realizacje tego typu obiektów w centralnej części Parku (KONOPKOWA i KRÓL 1993a, b).

Z punktu widzenia potrzeb ochrony Parku terenami o szczególnie nabrzmiałych sytuacjach konfliktowych są wsie: Sieraków, Roztoka, Kiścienne, Górki, Dąbrowa Stara i Dąbrówka, w planach zagospodarowania przestrzennego nie przewidywane do rozwoju, a faktycznie wykazujące dążenia w tym kierunku. Wysuwane są także wnioski dotyczące rozwoju układu komunikacyjnego i związanej z nim infrastruktury. Jest zgłaszana pilna potrzeba uporządkowania gospodarki ściekowej i gospodarki odpadami na terenie Parku. Upadają natomiast duże fermy hodowlane i powstaje problem restrukturyzacji funkcji rolniczej.

Analiza skali obciążenia Parku ruchem rekreacyjnym wskazuje na potrzebę modernizacji zagospodarowania turystycznego, zwłaszcza położonych na obwodnicy „ośrodków wejściowych” do Parku oraz samych „bram wejściowych” na granicy Parku Narodowego. Koncepcja planu ochrony KmPN obejmuje między innymi wprowadzenie strefowania udostępnienia turystycznego parku (rys. 4) (HERZ 1994).

Niepełne a czasem wręcz niewłaściwe jest wykorzystywanie, wyeksponowanie i ochrona szeregu zabytkowych obiektów architektonicznych i archeologicznych, a także kilku dawnych terenów wojskowych (np. Grochalskie Piachy).

Opracowania wymagają też zasady kształtowania fizjonomii krajobrazu KmPN (KRÓL, SAWICKA-GÓRALSKA 1993).

Podsumowując dotychczasowe wyniki diagnozy potencjału gospodarczego i stanu zagospodarowania przestrzennego Parku i jego otuliny można sformułować następujące generalne wnioski:

1) Podstawowym problemem zagospodarowania przestrzennego jest znalezienie mechanizmów zahamowania ekspansji zabudowy na tereny Parku i na tereny korytarzy ekologicznych łączących Park z otaczającymi go terenami cennymi przyrodniczo.

2) Konieczne wydaje się zaproponowanie dokonania korekt przebiegu granic zarówno Parku Narodowego, jak i jego otuliny.

3) Na obszarze Parku należałoby wyznaczyć strefy:

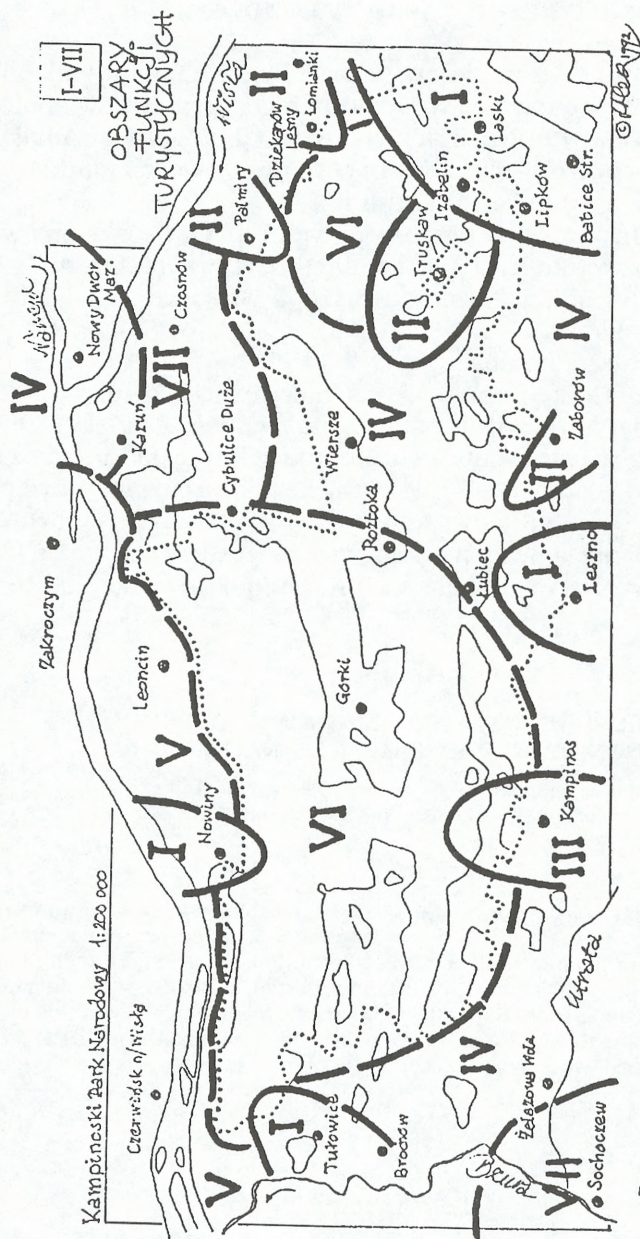
a) dopuszczone do rozwoju określonych form zagospodarowania,

b) wskazane do częściowego odgospodarowania,

c) wskazane do restrukturyzacji funkcji gospodarczych.

4) Potrzebne jest opracowanie generalnych założeń restrukturyzacji funkcji rolniczej w Parku.

5) Potrzebne jest także opracowanie planu modernizacji zagospodarowania turystycznego Parku i otuliny oraz programu ochrony i wykorzystania walorów kulturowych i krajobrazowych regionu.

OBŚZAR O PRZEWODZIE FUNKCJI TURYSTYKI REKREACYJNEJ Z ELEMENTAMI DYDAKTYKI
OBŚZAR O PRZEWODZIE FUNKCJI TURYSTYKI KWAŁIFIKOWANEJ Z ELEMENTAMI DYDAKTYKI
OBŚZAR O FUNKCJACH DYDAKTYCZNYCH Z ELEMENTAMI TURYSTYKI REKREACYJNEJ
OBŚZAR O FUNKCJACH TURYSTYCZNYCH I KRAJOZNAWCZYCH
OBŚZAR O FUNKCJACH TURYSTYCZNO - LETNISKOWYCH
OBŚZAR O DOMYNIUJĄCYCH FUNKCJACH PRZYRODOPILNYCH Z NIENIEŁIKIM WDSZĄCEM TURYSTYKI
INNE

ZARYS PROGRAMU DALSZYCH PRAC NAD PLANEM OCHRONY KAMPINOSKIEGO PARKU NARODOWEGO

Przedstawione powyżej — z konieczności zaledwie w generalnym zarysie — wyniki diagnozy stanu środowiska przyrodniczego, problemów społecznych i zagospodarowania przestrzennego stanowią materiał do opracowania:

- a) ogólnej strategii ochrony i kształtowania krajobrazowego układu fizjocenozy (w tym projektu korekty granic Parku i otuliny),
- b) planu działań ochronnych w poszczególnych typach ekosystemów,
- c) uwarunkowań rozwoju określonych funkcji użytkowych terenu, ze szczególnym uwzględnieniem leśnictwa, rolnictwa, turystyki, osadnictwa i infrastruktury ochrony środowiska,
- d) planu wykupów nieruchomości,
- e) programu rozwoju funkcji naukowej i dydaktycznej Parku.

Zakończenie prac merytorycznych jest przewidywane na grudzień 1994 roku. Do połowy 1995 roku jest planowane zakończenie cyklu uzgodnień i ewentualnych korekt projektu. Jesienią 1995 roku projekt planu powinien być przedłożony do zatwierdzenia przez ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, a synteza jego ustaleń wraz z zestawem map i fotografii powinna ukazać się drukiem w formie albumowej, jako pionierskie tego typu opracowanie w kraju.

ECOLOGICAL, SOCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF FUNCTIONING OF THE KAMPINOS NATIONAL PARK

(A report on the progress of work on elaboration of the plan
of protection for the Kampinos National Park)

Summary

The Act on Nature Protection issued in 1991 introduced the obligation of elaborating a new type of document, a so-called preservation plan, for each national or landscape park and their partly protected surroundings, as well as for individual reserves in Poland. The first such plan is to be defined for the Kampinos National Park, and serve simultaneously as an experimental and a model plan. The paper presents the results of 18 months of work by a team of experts on this plan as well as their conclusions concerning the final stage of work, the stage at which the planistic decisions to be undertaken concerning the Park in next 20 years.

LITERATURA

- ANDRZEJEWSKI R., 1983. *W poszukiwaniu teorii fizjocenozy*. Wiadomości Ekologiczne 29, 2, 93–125.
ANDRZEJEWSKI R., PIEŁOWSKI Z., WASILEWSKI A., 1957. *Osobliwości fauny Puszczy Kampinoskiej*. Chrońmy Przyr. Ojcz. R. 13, 4, 23–29.
CHMIELEWSKI T. J., 1988. *O strefowo-pasmowo-węzłowej strukturze układów ponadekosystemowych*. Wiadomości Ekologiczne 2, 165–185.

- CHMIELEWSKI T. J., 1992. *Próba modelowania funkcjonowania fizjocenozy jako dynamicznego układu poliekosystemowego*. [W:] CHMIELEWSKI T. J., RICHLING A., WOJCIECHOWSKI K. (red.) *Funkcjonowanie i waloryzacja krajobrazu*. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej 12–22 listopada 1991 r. w Lublinie. Pol. Tow. Geogr. Lubelskie Tow. Nauk., TWWP, IGPiK, PKE. Lublin 25–38.
- CHMIELEWSKI T. J., SIKORSKA J., 1994. *Uwarunkowania i ogólna koncepcja programu wykupu nieruchomości na obszarze Kampinoskiego PN*. Materiały do planu ochrony Kampinoskiego PN. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis.
- GŁOWACKI J., 1993. *Właściwości sorpcyjne wybranych typów gleb środkowej części Kampinoskiego PN*. Referat z konferencji „Badania naukowe w Kampinoskim Parku Narodowym”. Dziekanów Leśny, 1–3. VI. 1993, Instytut Ekologii PAN, Kampinoski PN, maszynopis.
- GŁOWACKI Z., 1993. *Wyniki wstępnych badań roślin naczyniowych Kampinoskiego Parku Narodowego*. Referat z konferencji „Badania naukowe w Kampinoskim Parku Narodowym. Dziekanów Leśny, 1–3. VI. 1993. Instytut Ekologii PAN, Kampinoski PN, maszynopis.
- GORZELSKI W., 1993. *Awifauna bagna łąze w Kampinoskim Parku Narodowym*. Referat z konferencji „Badania naukowe w Kampinoskim Parku Narodowym”. Dziekanów Leśny, 1–3. VI. 1993. Instytut Ekologii PAN, Kampinoski PN, maszynopis.
- HERZ L., 1994. *Plan Ochrony Kampinoskiego Parku Narodowego*. Operat turystyczny, cz. II. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis, mapy 1:70 000 i 1:25 000.
- KAZIMIERSKI B., 1993. *Warunki hydrogeologiczne Puszczy Kampinoskiej*. Referat z konferencji „Badania naukowe w Kampinoskim Parku Narodowym”. Dziekanów Leśny, 1–3. VI. 1993, Instytut Ekologii PAN, Kampinoski PN, maszynopis.
- KOBENDZA R., 1930. *Stosunki fitosocjologiczne Puszczy Kampinoskiej*. Planta Polonica, 2, Tow. Nauk. Warszawa. 3–33.
- KOBENDZA J., KOBENDZA R., 1957. *Puszcza Kampinowska jako teren stołecznego parku narodowego*. Ochrona Przyrody. R. 24, 1–64.
- KONOPKOWA K., KRÓL B., 1993a. *Studium zagospodarowania przestrzennego*. Materiały do planu ochrony Kampinoskiego PN. Biuro Plan. Rozwoju Warszawy, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis, mapy 1:50 000 i 1:25 000.
- KONOPKOWA K., KRÓL B., 1993b. *Studium potencjału społeczno-gospodarczego*. Materiały do planu ochrony Kampinoskiego PN. Biuro Plan. Rozwoju Warszawy, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska. Warszawa, maszynopis, mapy 1:50 000 i 1:25 000.
- KOTOWSKA J., 1993. *Kompleksy zbiorowisk roślin ruderalnych w wybranych typach ekosystemów Kampinoskiego Parku Narodowego*. Referat z konferencji „Badania naukowe w Kampinoskim Parku Narodowym. Dziekanów Leśny, 1–3. VI. 1993, Instytut Ekologii PAN, Kampinoski PN.
- KOWALSKI M., 1993. *Awifauna terenów bezleśnych Puszczy Kampinoskiej*. Referat z konferencji „Badania naukowe w Kampinoskim Parku Narodowym. Dziekanów Leśny, 1–3. VI. 1993, Instytut Ekologii PAN, Kampinoski PN, maszynopis.
- KRÓL B., SKOLIMOWSKA-KRÓL M., 1992. *Kampinoski Park Narodowy — Studium regionalne. materiały do planu ochrony Kampinoskiego PN*. Biuro Plan. Rozwoju Warszawy, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis, mapy 1:30 000 i 1:100 000.
- KRÓL B., SAWICKA-GÓRSKA M., 1993. *Studium architektury krajobrazu*. Materiały do planu ochrony Kampinoskiego PN. Biuro Plan. Rozwoju Warszawy, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis, mapa 1:25 000.
- MATUSZKIEWICZ J. M., 1993. *Krajobrazy roślinne i regiony geobotaniczne Polski*. Prace geograficzne IGIiPZ PAN, 158, 5–107.
- OLECH B., 1993. *Badania nad rozmieszczeniem i biologią bociana czarnego w Kampinoskim Parku Narodowym w l. 1979–1992*. Referat z konferencji „Badania naukowe w Kampinoskim Parku Narodowym”. Dziekanów Leśny, 1–3. VI. 1993. Instytut Ekologii PAN, Kampinoski PN, maszynopis.
- OLENDEREK H. z zespołem, 1993. *Numeryczne opracowanie map stanu i zmian struktury ekologicznej Kampinoskiego Parku Narodowego*. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis, 5 map 1:25 000.
- PILICHOWSKA-KAZIMIERSKA E., 1993. *Charakterystyka chemizmu wód i zagrożenia ich jakości antropopresją, na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego*. Referat z konferencji „Badania naukowe w Kampinoskim Parku Narodowym”. Dziekanów Leśny, 1–3. VI. 1993. Instytut Ekologii PAN, Kampinoski PN, maszynopis.
- Plany ochrony parków narodowych*. Tom 1–3, praca zbiorowa nad kier. T. J. Chmielewskiego. Krajowy Zarząd parków Narodowych, Warszawa 1993.

- Referat na posiedzenie II Komisji Techniczno-Naukowej urządzania lasu Kampinoskiego Parku Narodowego.* Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej, Oddział Warszawa, maszynopis.
- SIKORSKA J., 1993. *Stan i potrzeby wykupu gruntów prywatnych na obszarze Kampinoskiego Parku Narodowego.* Materiały do planu ochrony KmPN. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis, mapa 1:5000.
- SIKORSKA-MAYKOWSKA M., 1993. *Wpływ zmian stosunków wodnych na środowisko przyrodnicze Kampinoskiego Parku Narodowego.* Referat z konferencji „Badania naukowe w Kampinoskim Parku Narodowym, Dziekanów Leśny, 1-3. VI. 1993. Instytut Ekologii PAN, Kampinoski PN, maszynopis.
- SOŁON J., 1993a. *Elementy biogeografii środkowego Mazowsza.* Materiały do planu ochrony Kampinoskiego PN. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis.
- SOŁON J., 1993b. *Opracowanie mapy roślinności rzeczywistej Kampinoskiego Parku Narodowego i jego otuliny.* Materiały do planu ochrony Kampinoskiego PN. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis, mapa 1:10000.
- Ustawa z dnia 16 października 1991 roku o ochronie przyrody.* Dziennik Ustaw Nr 114, poz. 492.
- WICIK B., 1993. *Geologiczne i antropogeniczne uwarunkowania stosunków glebowych Kampinoskiego Parku Narodowego, Materiały do planu ochrony Kampinoskiego PN.* Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis, mapa 1:25000.
- WOŹNIAK J. z zespołem 1993. *Świadomość ekologiczna oraz potrzeby i oczekiwania mieszkańców Kampinoskiego Parku Narodowego i jego otuliny.* Materiały do planu ochrony KmPN. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis.
- ZIELONY R., 1993. *Sprawozdanie z postępu prac nad operatem leśnym planu ochrony Kampinoskiego Parku Narodowego.* Materiały do planu ochrony KmPN. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa, maszynopis.